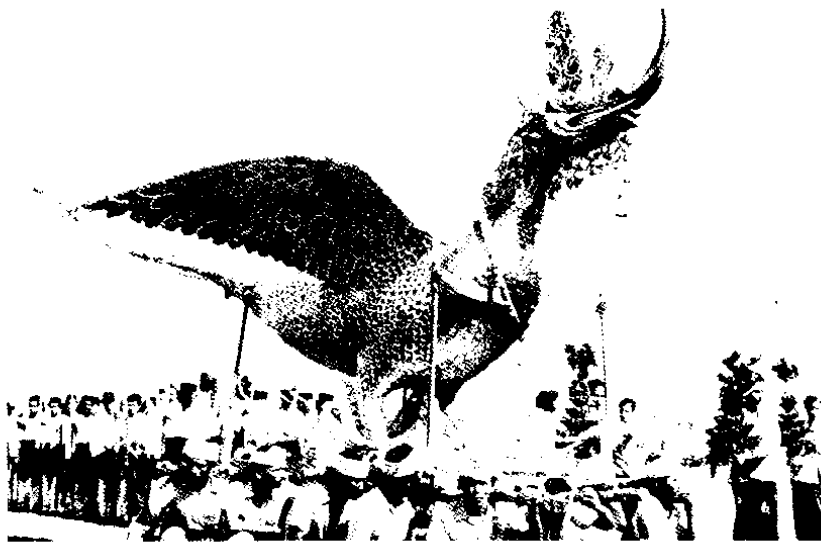

ขบวนนาของอำเภอยะรังกำลังเคลื่อนเข้าสู่อำเภอเมืองปัตตานี

ภาพขบวนแห่กสิงห์ (นกสิงห์)

ประเพณีแห่นก (ของชาวปัตตานี)

ความเป็นมา

บรรดารัฐต่างๆ ซึ่งรวมอยู่ในดินแดนที่เรียกว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ พม่า ไทย เขมร มาเลเซีย สิงคโปร์ และอินโดนีเซีย ระหว่างศตวรรษที่ ๘ - ๑๑ ต่างก็รับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาผสมผสานกับความเชื่อ และประเพณีดั้งเดิมของท้องถิ่น ต่อมาในศตวรรษที่ ๑๒ จนถึงศตวรรษที่ ๑๘ วัฒนธรรมจีนและวัฒนธรรมอิสลามแทรกซ้อนเข้ามาตามลำดับ

นักประวัติศาสตร์เชื่อว่า ปัตตานี เคยเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักรลังกาสุกะ ด้วยเหตุผลทางการเมือง การทหาร และการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจในภูมิภาคแถบนี้ ทำให้อาณาจักรลังกาสุกะต้องสลายตัวลง ต่อมาได้มีการตั้งเมืองตานีหรือปัตตานีขึ้นแทนที่

จากความเป็นบ้านเมืองโบราณ ทำให้ปัตตานีได้รับการถ่ายทอดวัฒนธรรมสามเฒ่าเข้ามาผสมกลมกลืน จนกลายเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นของปัตตานีหลายรูปแบบ ถึงกระนั้นก็ดีในรูปแบบพิธีกรรม ประเพณีต่างๆ ยังคงร่องรอยให้เห็นวัฒนธรรมฮินดู พุทธ อิสลาม ปรากฏอยู่ แต่ยากที่จะจำแนกออกเป็นวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง ประเพณีใดที่ขัดต่อลัทธิศาสนา ความเชื่อถือของสังคมปัจจุบันก็จะทิ้งให้สูญสลายไปในที่สุด อาทิ ประเพณีตอเลาะบาสอ พิธีบูจาปาเตา

ประเพณีแห่นก มิได้จัดขึ้นเนื่องในความเชื่อถือบูชาเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีการใดหากจัดเป็นงานใหญ่โตมีเกียรติ ไม่ว่าจะเป็นงานเทศกาลเฉลิมฉลองหรืองาน

ภาพการทำพิธีสวมหัวนกกาฆะสุร
ผู้เขียน (ซ้ายสุด) กำลังสังเกต
การทำพิธีสวมหัวนก ในการจัดขบวน
แห่ใน ปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ของอำเภอยะรัง

มงคลทั่วไป มักมีการนำขบวนแห่เข้าพิธีนั้นๆ เสมอ อย่างพิธี สุนัต ในศาสนาอิสลาม พระยาวิชิตภักดีฯ (ตงกู้อับดุลกอเดร์) อดีตเจ้าเมืองปัตตานี เมื่อทำพิธีให้แก่ตงกูจิ (น้องชาย) ก็จัดให้ผู้เข้าสุนัตขึ้นกเข้าขบวนแห่อย่างเอิกเกริก ตื่นเต้นติดตามผู้คนที่ได้ประสบการณ์มาแล้วสืบทอดกันมา^๑

เนื่องจากขบวนแห่กม็องค์ประกอบที่น่าตื่นเต้นเร้าใจผู้ชม ด้วยเครื่องประโคมดนตรี ศิลปะการประดิษฐ์ดอกไม้ การจัดพานบายศรี (บุหงาซีอริ) ศิลปะการแกะสลักสร้างสรรค์รูปนกอันมหัสึมา อาวุธและเครื่องแต่งกายแบบนักรบโบราณ สาวสวยผู้มีทรงคองามสง่าเข้าร่วมขบวนพานบายศรี ชาวปัตตานีจึงนิยมยึดถือเป็นประเพณี ใช้ขบวนแห่กเป็นเครื่องต้อนรับอาคันตุกะผู้เป็นแขกบ้านแขกเมืองสำคัญ

ในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมพสกนิกรภาคใต้ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จำเดิมแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ กระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ชาวปัตตานีต่างก็พร้อมใจกันจัดขบวนแห่กเป็นการถวายความจงรักภักดีอย่างสมพระเกียรติทุกครั้ง มีเรื่องเล่ากันว่าในคราวสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองปัตตานีทางชลมารค เรือกลไฟติดสันดอนไม่อาจแล่นเข้าสู่แม่น้ำเพื่อไปยังตัวเมืองได้ เจ้าเมืองปัตตานี (พระยาวิชิตภักดีฯ) และเจ้าเมืองยะหริ่ง (พระยาพิพิธเสนามาตย์ฯ) ได้แต่งเรือออกไปรับเสด็จ เรือเจ้าเมืองปัตตานีได้ใช้หัวนกกาฆะสุร (กาทสุร หรือ กาทนาสุร) ติดโขนเรือ นำขบวนเรือน้อยใหญ่ออกไปถวายการต้อนรับ อัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่เมืองปัตตานี ทั้งนี้เพื่อเป็นการทดแทนการต้อนรับด้วยขบวนแห่ก

^๑ นายวิชิต นราววงศ์ (ตวันติมุง) อดีตครูยะรัง อำเภอยะรัง เป็นผู้เล่า

ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปัตตานี เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๕๕ ผู้ว่าราชการเมืองต่างๆ ได้จัดขบวนแห่เข้าร่วมแห่ถวายทอดพระเนตรเพื่อเฉลิมพระเกียรติถึง ๖๕ ขบวน^๒

กำเนิดประเพณีแห่นก

นายช่างประดิษฐ์นก ได้ถ่ายทอดประวัติการแห่นกออกมาในรูปนิยายที่เล่าสืบต่อกันมาว่า ภายองค์หนึ่งมีโอรสธิดาสี่พระองค์ องค์สุดท้ายเป็นชาย นอกจากทรงพระสิริลักษณะงดงามแล้ว กลับมีความเฉลียวฉลาดปฏิภาณเฉียบแหลมยิ่งกว่าโอรสธิดาทิ้งหลาย ดังนั้นโอรสองค์น้อยจึงเป็นที่สนิทยศนาของพระราชบิดามารดา ไม่ว่าโอรสต้องประสวงค์สิ่งใด ภายจะพยายามจัดหาสิ่งสรรสิ่งของมามอบให้เสมอ

วันหนึ่งรายาและข้าราชการบริพารเสด็จประพาสทรงเบ็ด ได้พบกับชาวประมงกลุ่มหนึ่ง หัวหน้าชาวประมงได้เล่าเรื่องแปลกและมหัศจรรย์ที่เขาและพวกได้ประสบนระหว่างนำเรือออกตระเวนจับปลาอยู่ในท้องทะเลลึกกว่า เห็นนกใหญ่สุดโผล่ขึ้นจากท้องทะเล ดวงตาโตแดงกำ มิงวง มิงา และเขี้ยวงอกออกจากปาก น่าเกลียดน่ากลัว แต่เมื่อนกนั้นบินขึ้นสู่อากาศ เขาเห็นรูปร่างสีขนนปีกขนหาง รู้สึกว่าสวยงามแปลกประหลาดกว่านกทั้งหลาย พวกเขาเชื่อว่าเป็นนกแห่งสวรรค์มิใช่ในภรรมาตา เพราะติดตามดูจนกระทั่งนกตัวนั้นบินหายลับไปในท้องฟ้าสีคราม

เมื่อรายากลับคืนสู่อิสตานาแล้ว ทรงเล่าเรื่องประหลาดที่ชาวประมงเล่า ให้ประหม่มสุทรีและโอรสธิดาฟัง โอรสองค์น้อยพอใจในเรื่องนกมหัศจรรย์นั้นมาก ถึงกับวิงวอนให้องค์รายาสร้างรูปนกจำลองขึ้น รายามีใจขจัดขึ้นจิตใจโอรสอันเป็นที่รักของพระองค์ได้

วันรุ่งขึ้นพระองค์ได้เรียกประชุมบรรดาอำมาตย์ผู้ใกล้ชิด ตรัสเล่าถึงเรื่องนกประหลาดและความประสงค์ของโอรส แล้วรับสั่งเหล่าอำมาตย์ให้ออกสืบหาช่างเขียนภาพ ช่างแกะสลัก และช่างฝีมือการประดับตกแต่งมาช่วยประดิษฐ์รูปนกขึ้น

ฝ่ายช่างเขียนก็บรรจงเขียนภาพจากคำบอกเล่าของชาวประมงผู้ได้เห็นนกประหลาดตัวนั้น ช่างแกะสลักต่างก็นำเอาไม้มาแกะสลักหัวนกจากภาพที่ช่างเขียนสีคนได้เขียนขึ้น เมื่อนำเอาหัวนกแต่ละหัวไปสวมกับโครงร่างของตัวนกที่ช่างฝีมือช่วยกันประดิษฐ์ขึ้น นกแต่ละตัวจึงมีเอกลักษณ์แตกต่างกันไปตามพรรณณะของชาวประมงผู้เล่าและจินตนาการของนายช่างเขียนภาพแต่ละคน

เมื่อมหาอำมาตย์และนายช่างนำนกขึ้นถวายแด่รายา ทรงมีบัญชาให้ประชุมคณาจารย์ผู้เฒ่าช่วยกันตั้งนามนกทั้งสี่มีนามว่า *ลักษมานอ* *ผาเมฆะสุรอร* *การุดอ* และ *ชิงอ*

^๒ สักขี - เรื่องเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปัตตานีได้ปี พ.ศ. ๒๔๕๔

ในพิธีสมโภชเฉลิมฉลองนก ร่ายาได้ให้โอรสธิดาทั้งสี่ขึ้นประทับนั่งบนหลังนก
เข้าขบวนแห่ไปรอบๆ อิสตานา คำลงก็มีการละเล่นให้ชาวเมืองได้ชมเป็นที่สุขสำราญ
กันทั่วหน้า

การประดิษฐ์นก

หัวนก จากการสังเกตหัวนกกรุ่นเก่า ในท้องที่อำเภอยะรัง อำเภอเมืองปัตตานี
และอำเภอหนองจิก นิยมใช้ไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ตะเคียน ไม้กายี นำมาแกะเป็นหัวนก
เนื้อไม้เหล่านี้ไม่แข็งเปราะจนเกินไป สะดวกในการแกะของช่าง ทั้งยังทนทานใช้งานได้
นานปี คຸ່มค่าเวลาและแรงงานของช่างแกะสลัก ช่างที่มีฝีมือและชำนาญการแกะสลัก
บอกว่าแต่ละหัว (นก) ต้องใช้เวลาแกะสลักหนึ่งหรือสองเดือน เหตุนี้ตามชนบทเราจึง
พบเห็นแต่หัวนกซึ่งใช้กระดาษสีหุ้มทอโครงสร้างหัวนกที่ทำด้วยไม้ไผ่เป็นส่วนมาก
ฝีมือการแกะสลักของช่างท้องถิ่นนับได้ว่าไม่ด้อยทีเดียว หากได้นำเอาหัวนกกรุ่นเก่าไป
เปรียบเทียบกับหัวเรือสุพรรณหงส์ พาลีรังทวีป อนันตนาคราช ดูเป็นที่น่าเสียดายที่
บรรดาช่าง ต่างก็ได้ร่วงโรยล้มหายตายจากไปโดยปราศจากการสืบทอดให้แก่อนุชนรุ่นหลัง

ตัวนก ใช้ไม้ไผ่ผูกเป็นโครงติดคานหาม แล้วนำกระดาษมาติดรองพื้น ต่อจาก
นั้นก็ติดกระดาษสีเป็นชนประดับส่วนต่างๆ สีที่นิยมได้แก่ สีเขียว สีทอง (เกรียบ)
สีนอกนั้นจะนำมาใช้ประดับตกแต่งเพื่อให้สีตัดกันแลดูเด่นขึ้น

พิธีสวมหัวนก

พิธีสวมหัวนก^๓ ในปัจจุบันไม่เป็นที่นิยมปฏิบัติกันแล้วเพราะขัดกับความเชื่อถือ
ของสังคม พิธีการสวมหัวนกนี้ มีที่มาทำนองเดียวกันกับการนำเรือหงส์ลงสู่แม่น้ำของ
ชาวไทยภาคกลาง ดังความในกาพย์แห่เรือตอนหนึ่ง

“เรือหงส์คู่สงคาศา   พราหมณ์พฤตมาบำบวงสรวง
สวัสดิศรีศักดิ์ปวง   ปกป้องขวัญให้ยรรยง”

อุปกรณ์ที่ใช้ในพิธี

๑. ผ้าเพดานสำหรับชิงตรงหัวนก ๑ ผืน ขนาด ๑ x ๑ เมตร
๒. ข้าวเหนียวสมำงัด ๑ พาน (เช่นเดียวกับข้าวเหนียวเหลืองของชาวไทย แต่
ข้าวเหนียวสมำงัดนิยมใช้สามสี คือ เหลือง - แดง - ขาว)
๓. ขนมหาดหรือขนนม ๑ จาน (ขนมทำใช้ในพิธีเฉพาะ ไม่นิยมทำรับประทาน)
๔. ข้าวสาร ๑ จาน (ข้าวสารข้อมสีเหลือง)
๕. แป้ง น้ำหอม
๖. กายาน

^๓ นายกูเบ็ง บ้านตลาดปรีกี อำเภอยะรัง และคณะเป็นผู้ประกอบพิธี ในการจัดขบวนแห่ของอำเภอยะรัง
ปี พ.ศ. ๒๕๑๑ (ดูภาพประกอบ)

ภาพพิธีสวมหัวนกกาสุร (กาหะสุร)
ตอนสวดขอพรเพื่อบรรลุความสำเร็จและ
เกิดความสวัสดีมงคลแก่ผู้ร่วมงาน

๗. เทียน

๘. ทอง

๙. เงิน

๑๐. เงินค่าบูชาครู ๑๒ บาท

๑๑. ไบ้อ่อนของมะพร้าว ๒ - ๓ ไบ

เมื่อนำเครื่องเซ่นบวงสรวงไปวางเบื้องหน้าหัวนก ผู้ประกอบพิธีจุดเทียน เผา
กำยานแล้วกล่าวคาถาบูชาต่อไปนี้

“เฮ-บุง-เวง-เวง ลักษมานอ, มาเขาะสุร, แลกาปอ, ซิง”^๔

“เฮ-องพรหมจิต พรหมใจ จุดิกาโลแซ มาจาร์ซุรุ ลุกูทอ ลุกูแท ลุกูแน ลุกูสะ
องมหาซุรุ องมหาไฉน องมหาบตี (ปะลีปัส)”^๕

จบกล่าวคาถา ผู้ทำพิธีนำไบมะพร้าวเกิดขึ้นเสมอหน้าแล้วกล่าวว่า “ปะลีปัส”
(หลุดพัน, ปลอดภัย) ก็เป็นการเสร็จพิธี

^๔ คาถาบทแรกเป็นชื่อนก ๔ ตัว ตัวแรก “ลักษมานอ” ชื่อเดียวกับพระลักษณ์ ตัวที่สอง “มาหะสุร” หรือ
“กาสุร” ในพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ใช้คำว่า “กาณาสูร” ตัวที่สาม “แลกาปอ” “แล” ภาษาถิ่น
ปัตตานี หมายถึงนกเหยี่ยว สกฤตเดียวกับนกอินทรีอันเป็นที่มาของครุฑในวรรณคดี ภาษาถิ่นใต้ตานี
เรียกครุฑว่า “การุดอ” ตัวที่สี่ “ซิงอ” หมายถึงนกสิงห์ ตรงกับนกหัสติลิงค์ในนิยายปรัมปราของไทย

^๕ คาถาบทที่สอง มีถ้อยคำภาษาไทยปะปนอยู่มากมาย คล้ายคลึงกับคาถาแก่นบนของหนังวายังเลียม (หนัง
ตะลุงของชาวปัตตานี) คำว่า “อง” มาจากโอมหมายถึงพระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ “จุดิ” จุดิในภาษา
ไทยแปลว่า ดับ การทรมสกาพของเทพ “กันชาโล” เข้าใจว่าเป็นภาษาไทย กัน = “ป้องกัน” ชาโล = “จัญไร”
แปลว่า สิ่งชั่วร้าย “กาโลแซ” กาโล, กาลอ, ตือกาลอ, เลื่อนมาจากคำว่า “ภัทรกาล” หรือพระกาล ชื่อ
พระศิวะปางดุร้าย “แซ” แซ ซัง = เทพ กาโลแซ = กาลเทพ “องซุรุ” ุง = โอม ซุรุ = ครู เลื่อนมาจาก
คำว่า “ภัทรครู” ชื่อพระศิวะปางสร้างสรร

ดูหนังสือ “สยามระหังกรียาอันมลาญ-ปัตตานี” ตอนที่กล่าวถึงพระศิวะเทพ ถอดเล่าความในคาถาได้ดังนี้
“โอม พรหมจิต พรหมใจ ซัจจัญไร กาลเทพ ครูเทพ โอมมหาครู โอมมหาไฉน โอมมหาบตี ปกป้องภัย...”

ขบวนดนตรี ขบวนบุหงาซีอริ และขบวนนกของอำเภอยะรัง กำลังเคลื่อนขบวนเข้าสู่บริเวณ
เมืองปัตตานีเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑

การจัดขบวนแห่

แต่ละครั้งที่จัดขบวนแห่ ต้องอาศัยกำลังคน อุปกรณ์มากมาย ผู้มีฐานะมี
บริวารเท่านั้นจึงจะจัดขบวนแห่ได้โดยสมบูรณ์ องค์ประกอบของขบวนแห่อันดับแรก
ได้แก่ เครื่องประโคม สำหรับประโคมดนตรีนำหน้าขบวน ประกอบด้วยคนเป่าปี่ชาว
(สุไ่น) ๑ คน กลองแขก (คันทัง) ๑ คู่ ใช้คนตีสองคน ช้องใหญ่ ๑ ใบ ใช้คนหามและ
คนตีฆ้องรวมสองคน ดนตรีนี้จะบรรเลงนำหน้าขบวนไปจนถึงจุดหมายและบรรเลง
ในเวลาแสดงศิลปะ รำกริช

ถัดมาเป็นขบวนบุหงาซีอริ (บายศรี) จัดเป็นขบวนที่สวยงามระรื่นตาผู้ชมขบวน
หนึ่ง ผู้หูนพานบายศรีต้องเป็นสตรีที่ได้รับการคัดเลือกเฟ้นจากผู้มีเรือนร่างได้สัดส่วน
แต่งกายด้วยเสื้อผ้าหลากสีสันตามประเพณีท้องถิ่น

พานบายศรี (อาเนาะกาซอ) ใช้พานทองเหลือง ผลิตภัณฑอุตสาหกรรมในอดีต
ของเมืองปัตตานีปัจจุบันกลับกลายเป็นวัตถุโบราณประดับบ้านผู้มีอันจะกินไปจนจะ
หมดสิ้นแล้ว พานบายศรีที่นิยมใช้เข้าขบวนแห่ นิยมใช้พานคี คือ ๓ - ๕ - ๗ หรือ ๙ พาน

อันดับ ๓ ขอใช้คำว่า "ทวิรัชบาท" คือผู้ดูแลนก ทำนองเดียวกับจุดลึงคบาท
ทหารประจำเท้าช้างของแม่ทัพสมัยโบราณ ใช้คน ๒ คน แต่งกายแบบนักรบมือถือกริช
เดินนำหน้านก คัดเลือกจากผู้ชำนาญการร้ายรำลิละ รำกริช รำหอก อันเป็นศิลปะการ
ต่อสู้อย่างหนึ่งของชาวปัตตานี เมื่อขบวนแห่ไปถึงจุดหมาย หรือที่อาคันตุกะพักอยู่
"ทวิรัชบาท" ก็ใช้ศิลปะการร้ายรำลิละ รำกริช รำหอก ให้แขกชมอีกด้วย

ต่อมาเป็นขบวนนก นักประดิษฐ์แต่ละตัวมีรูปร่างแปลกประหลาดมหัศจรรย์
วิจิตรตระการตา ไน้มนำให้รำลึกถึงพญาครุฑในวรรณคดี นักหัตถศิลป์ในนิยายปรัมปรา
กำลังเลือนลอยลงมาอยู่บนคานหาม จำนวนคนหามมากน้อยแล้วแต่ขนาดน้ำหนักของนก
นกขนาดใหญ่อาจใช้คนหามถึง ๑๖ คน แต่ละคนแต่งเครื่องแบบพลทหารถือหอกเป็นอาวุธ

ภาพขบวนทอ

ลีละกำลังรำรำให้ผู้ชมดู

ต่อจากขบวนนก ก็เป็นขบวนพลกริช ขบวนพลทอ ผู้คนในขบวนแต่งกายอย่างนักรบสมัยโบราณ ถือทอ ถือกริชเดินตามหลังขบวนนก ดุจเหล่าทหารหาญ เคลื่อนเข้าสู่สมรภูมิมิอันมีพระราชเป็นผู้นำ จำนวนทหารกริช ทหารทอมีมากเท่าไรก็ จะทำให้ขบวนหนักแลดูน่าเกรงขามมากยิ่งขึ้น

ประเพณีแห่ของชาวปัตตานี เป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงจิตใจชาวเมืองที่มีต่อ แยกบ้านแยกเมืองเป็นอย่างดี หากมองย้อนกลับไปสู่อดีตจะเห็นว่าปัตตานีในศตวรรษที่ ๒๑ และ ๒๒ ได้เป็นสถานีการค้าที่สำคัญ มีเรือพ่อค้าวาณิชจากนานาประเทศ เข้ามา ค้าขายเนื่องแน่น ทั้งนี้ก็เนื่องจากความเป็นผู้มีน้ำใจของชาวปัตตานีนั่นเอง

ความสำคัญของประเพณีแห่ ทาโซอยู่ที่ขบวนแห่โองามโหฬารหรือการแสดงออกทางจิตใจที่ดั่งใจเพียงเท่านั้นก็หาไม่ แต่ประเพณีแห่ยังช่วยส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปะดนตรีท้องถิ่น ศิลปะการช่างแกะสลัก ศิลปะการประดิษฐ์ดอกไม้ ศิลปะการจัดพานบายศรี (บุหงาซ็อริ) และศิลปะการรำรำลีละ รำกริช รำทอ ไว้ให้ดำรง อยู่คู่เมืองปัตตานีสืบไป